

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ
Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας

ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΠΙΚΛΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΜΟΥΣΑΣ ΚΑΙ ΑΓΙΟΥΣ

Ἀπὸ πολλοῦ εἶχον τὴν πρόθεσιν νὰ διαπραγματευθῶ ἐκτενέστερον προβλήματα ὅλα τὰ τῆς *θεοπνευστίας* εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ποιητὰς καὶ τῶν πρὸς *ἀγίους ἐπικλήσεων* καὶ πρὸς *βοήθειαν* καὶ *σωτηρίαν* προτροπῶν εἰς τὴν βυζαντινὴν ὕμνογραφίαν. Εὗρον δὲ ἄλλοτε τὴν εὐκαιρίαν νὰ συσχετίσω, ὥς πρὸς τὴν *θεοπνευστίαν*, τὰ φερόμενα ὡς θαύματα ἐγχειρίσεως τόμου χάρτου εἰς τοὺς ἀγίους ποιητὰς Ρωμανὸν τὸν Μελφδόν, Ἐφραίμ τὸν Σύρον καὶ τὸν μέγαν τῆς Ἐκκλησίας ῥήτορα Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, ἐξ ἀφορμῆς τῶν συναξαρίων τοῦ πρώτου, τῆς ὕμνογραφίας τοῦ Ἐφραίμ (στηριζομένης εἰς λόγον Γρηγορίου τοῦ Νύσσης) καὶ δύο ἐπιγραμμάτων τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου εἰς τὸν Χρυσόστομον¹.

Σήμερον σημειοῦμαι τινὰ περὶ τῶν ὑπὸ Βυζαντινῶν ἐπικλήσεων εἰς ἀγίους πρὸς ἔμπνευσιν ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὰς ὁμηρικὰς καὶ ὀρφικὰς ἐπικλήσεις.

Πλὴν τῶν ὁμηρικῶν εἰς τὰ ἔπη ἐπικλήσεων πρὸς τὴν Μοῦσαν, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο ὑπόδειγμα ἐπικλήσεων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλολογίαν, εἶναι γνωστὸν ὅτι καὶ οἱ Ὀμηρικοὶ Ὕμνοι (*Hymni Homerici*) εἰς θεοὺς καὶ ἀποθεωθέντας ἀρχίζουν μὲ ἐπικλήσεις πρὸς τὴν Μοῦσαν, καλουμένην νὰ ἐμπνεύσῃ τὸν ποιητὴν νὰ ψάλλῃ τὸν συντιθέμενον ὕμνον. Ἰδοὺ ἔνια παραδείγματα:

- α) *Ἐρμῆν ὕμνει, Μοῦσα, Διὸς καὶ Μαιάδος νιόν,
Κυλλήνης μεδέοντα καὶ Ἀρχαδῆς πολυμήλου,*

Ὕμνος IV, Εἰς Ἐρμῆν (Allen) 1 - 2.

1. Ν. Β. Τωμαδάκης, Τόμου χάρτου εἰς ἀγίους συγγραφεῖς ἐγχειρίσις, περ. «Νέον Ἀθήναιον» Α', 1955, σσ. 191 - 194. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐφραίμ ὁ Σύρος ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ὑμνογραφίᾳ, «Silloge Bizantina» SBN IX, Roma 1957, ἐν σ. 401.

b) *Μοῦσά μοι, ἔννεπε ἔργα πολυχρόσου Ἀφροδίτης
Κύπριδος...*

Ὕμνος V, Εἰς Ἀφροδίτην (Allen) 1-2.

c) *Ἀρτεμιν ὕμνει, Μοῦσα, κασιγνήτην Ἐκάτοιο,
παρθένον...*

Ὕμνος IX, Εἰς Ἀρτεμιν (Allen) 1-2.

d) *Μητέρα μοι πάντων τε θεῶν, πάντων τ' ἀνθρώπων
ὕμνει, Μοῦσα λίγεια, Διὸς θυγάτηρ μέγαλοιο*

Ὕμνος XIV, Εἰς Μητέρα Θεῶν (Allen) 1-2.

e) *Κάστορα καὶ Πολυδεύκε' αἰείσοο (αἰδέο Steph.) Μοῦσα λίγεια
Τυνδαρίδας...*

Ὕμνος XVII, Εἰς Διοσκούρους (Allen) 1-2.

Ἀνάλογα εἶναι τὰ πράγματα εἰς τοὺς Ὀρφικοὺς Ὕμνους (Orphēi Hymni), οἱ ὅποιοι θὰ ἐξετασθοῦν ὑπ' ἐμοῦ προσεχῶς ὡς κείμενα ἐπηρεάζοντα τὴν χριστιανικὴν ὕμνογραφίαν:

a) *Κλυθί μοι, ᾧ πολύσεμνε θεά, πολύνυμνε δαῖμον...
Εἰλείθυια... (καὶ σὼζ'...)*

(G. Quandt) 2, στ. 1, 9, 14.

b) *Κλυθι, Ποσειδάων γαιήοχε, κυανοχαῖτα
ἐδρανα γῆς σὼζοις καὶ νηῶν εὐδρομον δρομήν,
εἰρήνην, ὑγίειαν ἄγων ἡδ' ὄλβον ἀμεμψή.*

(G. Quandt) 17, στ. 1, 9-10.

Ἀπευθύνονται δ' αἱ τῶν ὀρφικῶν ὕμνων ἐπικλήσεις πρὸς τὴν Ἀρτεμιν (Εἰλείθυιαν), Προθυραίαν, Οὐρανόν, Αἰθέρα, ἄστρα, ἥλιον, σελήνην, νεφέλας, φύσιν, Πάνα, Ἡρακλέα, Κρόνον, Ρέα, Δία, Ἥραν, Πλούτωνα, Ποσειδῶνα, Πρωτέα, Ἑρμῆν, Ἀθηνᾶν, Διόνυσον, Κουρήτας, Λητώ, Νίκη, Τιτᾶνας, Ὄρας, Μοίρας κλπ. κλπ. θεότητας. Ἀλλ' αἱ ἐπικλήσεις αὗται εἶναι πρὸς σωτηρίαν καὶ οὐχὶ πρὸς ἔμπνευσιν τοῦ ποιητοῦ τῶν ὀρφικῶν ὕμνων¹.

Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὀρφικῶν ὕμνων τελοῦν ἐπιγράμματα τινὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθολογίας, ὡς τὸ XI 184, Ἀδέσποτον, ὅπου ὁ συνθέσας αὐτὸ ἐπικαλεῖται τὸν Πίνδαρον, τὸν Βακχylίδην, τὴν Σαπφώ, τὸν Ἀνακρέοντα, τὸν Σητεσίχορον, τὸν Σιμωνίδην, τὸν Ἴβυκον, τὸν Ἀλκαίον κλπ. ποιητάς:

...ἔλατ' εὖ πάσης

ἀρχὴν οἱ λυρικῆς καὶ πέρας ἐστάσατε

(Waltz) στ. 9-10.

2. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ ῥῆμα σὼζω (Quandt 2,14, 9,12, 17,9, 34,27, 77,5, 85,10).

καὶ τὸ XI 192 Ἀντιφίλου Βυζαντίου (εἰς Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσειαν),
ὅπου ὁ Ποιητὴς ἀπευθύνεται πρὸς τὰς βίβλους λέγων:

— Ἰλατε σὺν Μούσαισι· μεθ' ὑμετέρας γὰρ αἰοῖδας
εἶπεν ἔχειν αἰὼν ἔνδεκα Πιερίδας

(Waltz) στ. 7-8¹.

Ὅτι οἱ ὕμνογράφοι τοῦ Βυζαντίου ἦσαν θεόπνευστοι διὰ τοὺς πιστοὺς φαίνεται πολλαχόθεν. Περὶ Συμεῶν τοῦ Θαυμαστορεῖτου (521-596) λέγεται: «καινὴν ᾠδὴν ἐπὶ λέξεως ἄδειν ἐδίδασκεν ἐμμελῶς»² καὶ περαιτέρω: «Καὶ διὰ τοῦ ἐν αὐτῷ ἁγίου πνεύματος ἐποίησατο εὐθὺς τροπάριν καὶ ἐλάλησεν αὐτό»³. Ἐπόμενον δ' ἦτο ὅτι καὶ ὁ ποιητὴς ἀπέβλεπε πρὸς τὸν ἐμπνευστὴν Θεόν, καὶ οἱ ἀκροαταὶ τῶν ὕμνων προϋπέθετον θεῖαν τὴν ἐμπνευσιν.

Ἄλλ' εἰς τὰς κατωτέρω καταγραφομένας περιπτώσεις ὁ Μελφδὸς ζητεῖ, δι' ἐπικλήσεως, τὴν τοιαύτην βοήθειαν.

Εἰς τὴν πρώτην ὁ Ρωμανός, ἐν τέλει τοῦ ΔΓ' ὕμνου (τόμος Γ', 1957, σ. 205), εἰς τὸ ἐφύμνιον, ὃ ἔστι τὸν ἔσχατον τῶν οἰκῶν, λέγει ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Θεόν:

Παράσχου μοι λαλεῖν ἃ θέλεις ὁ Θεός μου...
δεῖξόν με καλλίκαρπον...

(στ. 194, 196).

Ὁ αὐτὸς Ρωμανὸς ἐν τέλει τοῦ Α' ὕμνου (τόμος Α', 1952, σ. 16) λέγει, πάλιν εἰς τὸ ἐφύμνιον:

Ὑμεῖν σε καὶ δοξολογεῖν σε | ἐν πολιτείᾳ καθαρᾷ δώρησαι πάντοτε.

Συμπράττειν τοῖς λόγοις μου | τὰ ἔργα εὐδόκησον, Παντοδύναμε,

ἵνα ψάλλω καὶ λαμβάνω | παρὰ σοῦ τὰ αἰτήματα.

Ἀγνὴν εὐχὴν προσφέρειν σοι, | παράσχου μοι, μόνε Χριστέ...

(στ. 135-142).

1. Πρβλ.: Ἰλαὸν ἀγαλέω σε μοῖσιν κεχαρητότα μύσαις
(Quandt) 18, στ. 6
κλυθί, θεὰ δέσποινα, καὶ Ἰλαὸν ἥτορ ἔχουσα
(Quandt) 35, στ. 6.

Πλὴν τῶν εὐχῶν τῆς Ἀνατ. Ἐκκλησίας, πρβλ. Συνέσιον Κυρηναίων, Ὑμνοὶ 1, 113, 114 Ἰλαθί μοι (Terzaghi), καὶ Ρωμανόν, Ὑμνος ΚΔ' κοντάκιον (τόμος Β', 1954, σ. 233):

Πάτερ ἐπουράνιε, | φιλόστοργε, φιλάνθρωπε,
Ἰλεως, Ἰλεως, Ἰλεως γενοῦ ἡμῖν (στ. 1-3).

2. Ἀθ. Παπαδ. Κεραμεύς, Συμεῶν ὁ θαυμαστορεῖτης ὡς ὕμνογράφος καὶ μελφδός, VVr I, 1894, σσ. 141-150, ἐν σ. 144.

3. Αὐτόφθι, σ. 146.

Εἰς τὴν τρίτην περίπτωσιν Ἰωσήφ ὁ Ἑξένης ἡ Ὑμνογράφος εἰς τὸν κανόνα τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ οὗ ἡ ἀκροστιχὶς «ὡς παμέριστον τὸν Γαβριὴλ αἰνέσω. Ἰωσήφ» (26 Μαρτίου) λέγει:

«Ὡς φῶς χρηματίζοντα | ταῖς πρὸς τὸ φῶς τὸ ἀκρότατον | ἀύλοισ
μεθέξεις | θεῖον καὶ ἄλλον, ἱκετεύω σε, | Ἀρχάγγελε Κυρίου, | φώτισον
προσεβείαις σου | ὅπως ὑμνήσω σε».

Ῥδὴ α', τροπ. α' (Μηναῖον)

Ἡ ἐπικλήσις ἀπευθύνεται οὐχὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Θεόν, ἀλλὰ πρὸς τὸ λειτουργικόν του πνεῦμα τὸν Ἀρχάγγελον¹.

Εἰς τὴν τετάρτην τέλος περίπτωσιν ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ὑμνου εἰς Ἰωσήφ τὸν Ὑμνογράφων, ἑορταζόμενον ὡς ἅγιον τῇ 3ῃ Ἀπριλίου, ἀπευθύνεται οὕτως πρὸς αὐτόν, ζητῶν νὰ τὸν ἐμπεύσῃ:

Ἄσμασι εὐφημεῖν σε | προθυμούμενος, πάτερ,
τὴν σὴν ἐξ οὐρανοῦ μοι πεμφθῆναι
θεῖαν χάριν αἰτῶ δαυιλῶς,
ὕμνογράφε σοφέ, θεόφθογγον ὄργανον,
ἵνα ᾄσω τοὺς ἐνθέους σου, | ἐπαίνους...

Οἶκος α', 1-7².

Ἡσθάνετο δηλονότι τὴν ἀνάγκην ὁ ὕμνογράφος νὰ ζητήσῃ ἐξ οὐρανοῦ διὰ τοῦ ἁγίου τὴν θεῖαν χάριν, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ψάλλῃ ὅσα τούτῳ θὰ ἤρμοζον³.

1. Εἰς τὸν εἰρμὸν τῆς α' ᾠδῆς τοῦ κανόνος εἰς τὴν Ἀκάθιστον ἑορτὴν ὁ αὐτὸς Ἰωσήφ, χωρὶς νὰ ἐπικληθῇ, ἐπιβεβαίωσεν τὴν θεῖαν ἔμπνευσιν, λέγων:

Ἀνοίξω τὸ στόμα μου | καὶ πληρωθήσεται πνεύματος
καὶ λόγον ἐρεῦξομαι | τῇ βασιλίδι Μηγί...

(Πρβλ. Τριψόδιον).

2. Πρβλ. Elpidio Mioni, J Kontakia inediti di Giuseppe Innografo, Studio introduttivo e testi, « Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata, II, 1948, σσ. 191.

3. Ἄλλη εἶναι ἡ περίπτωσις ἐπικλήσεως τῶν ἁγίων πρὸς βοήθειαν καὶ σωτηρίαν τοῦ Ποιητοῦ, ὡς π.χ. τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὸν ἅγιον Θεόδωρον (Ὑμνος Γ', τόμος Α', σ. 241-242, ἐφῆμνιον):

Νῦν αὐτὸς ὁ περίφημος ἅγιος | καὶ ταχὺς εἰς βοήθειαν πάντοτε
τῇ ἐμῇ ταπεινώσει ἐπέβλεπον, | ὅδ' αὖ γὰρ σε σπουδαῖον πρὸ κλήσεως.
Μὴ οὖν ἀπόσω με, πανεύφημε, | ἀλλὰ δεῖξον τῆς σῆς ἀγιοσύνης
ἐν ἐμοὶ τὴν βοηθειάν σου ἀγαθὴν, | καὶ γενοῦ τοῖς ὕμνοισί σε τεῖχος ἀει
ὡς ἀήττητος (287-295).

Εἰς τὸν ὕμνον δ' εἰς τὸν θεοφόρον Ἰγνάτιον (ΙΓ', τόμος Α', σ. 299) ὁ Ποιητὴς λέγει:

Πρὸς σὲ καταφεύγω, χεῖρα βοηθείας ζητῶν, θεόφρον,
ὅπως σωζόμενος τὸν ὕμνον προσφέρω σοι,
ὃν ἐξ ἀπόρων χειλέων ἐπλεξα... (στ. 259-265).

Φυσικὸν εἶναι καὶ πρὸς τὴν Θεοτόκον ν' ἀπευθύνεται ὁ ποιητής. Τοῦτο συμβαίνει π.χ. εἰς τὴν ἐνάτην ᾠδὴν τοῦ ἱαμβικοῦ κανόνος, τοῦ φερομένου ὡς ἔργου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὅπου ὁ εἰρμὸς ἔχει ὡς ἑξῆς:

Στέργειν μὲν ἡμᾶς, ὡς ἀκίνδυνον φόβῳ,
 ῥᾶον σιωπὴν· τῷ πόθῳ δέ, Παρθένε,
 ὕμνους ὑφαίνειν συντόνως τεθηγμένους
 ἔργῳ δέσστιν· ἀλλὰ καί, Μήτηρ, σθένος,
 ὁση πέφυκεν ἢ προαίρεσις δίδοι.

Ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐαυτὸν ἀπευθύνεται ὁ Ποιητής ἔστιν ὅτε παρακελεύομενος ὅπως ψάλλῃ καὶ ὑμνήσῃ τὸν Θεόν¹.

Δὲν κρίνω ἄσκοπον νὰ σημειώσω, ὅτι οἱ ὁμηρικοὶ ὕμνοι γέμουν τῶν *χαιρετισμῶν* τοὺς ὁποίους θὰ συναντήσωμεν εἰς τὸν Ρωμανὸν (ὕμνος ΙΔ') καὶ τὸν ἀγνώστου ποιητοῦ Ἀκάθιστον Ὑμνον. Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν ποιητῶν τοῦ ἔκτου αἰῶνος ἐμεσολάβησαν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὅσοι εἰς τὰ ρητορικά των ἔργα ἐχρησιμοποίησαν εὐρέως τοῦ χαιρετισμοῦ τὸ σχῆμα².

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

1. Πρβλ. "Ὑμνον ΚΒ' (τόμος Β', 1954, σ. 201):

"Ὑμνησον ταῦτα, ὦ γηγενῇ! | Ἀνεσον τὸν παθόντα
 καὶ θανόντα διὰ σέ, ὃν καὶ ζῶντα | μετ' ὀλίγον θεωρήσας
 τῆς ψυχῆς ἔνδον εἶσδεξαι... (στ. 298-302).

2. Πρβλ. τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Ὑμνου ἐκείνου ἐν τῇ ἐκδόσει Παπαδημητρίου.